

Олександра ПАНФІЛОВА
кандидат мистецтвознавства

АРХІТЕКТУРНА КОРОНА КРЕМЕНЦЯ

Так з повним правом називають комплекс Єзуїтського колегіуму в Кременці, побудованому за вдосконалим проектом Павла Гіжицького, з його специфічно пластичним оформленням фасаду та інтер'єру центральної будівлі ансамблю — костелу, а також приналежністю одночасно трьом стилям: бароко, рококо та класицизму. Унікальною є найбільш художньо довершена частина комплексу — кам'яна балюстрада з характерним багатством пластичного декору. У забудові Кременця помітні зв'язки польської й української архітектур. Особливе значення мала статуя Божої Матері, котра розміщувалась перед центральним входом до костелу. Символ міста — скульптура Богородиці — безслідно зникла у 50-их роках XX століття.

Бароко — доба грандіозних концепцій, складних ідей, вищих мистецьких форм. Динамічні і пишні форми бароко створюють святковий настрій та урочистість. В архітектурі постають розкішні декоративні фронтони, портали, брами, поєднані з важкими пілястрами, вигнутими і покрученими завитками, буйною орнаментикою. В Україні бароковий стиль набув відмінних, оригінальних рис. Українське бароко, зокрема, не має зайвої декоративності, в ньому переважає конструктивний і функціональний принципи. Комплекс Єзуїтського колегіуму в Кременці — один із яскравих зразків цього стилю в архітектурі Волині, проте детальної характеристики сучасного стану знаменитої пам'ятки не існує.

Аналіз мистецтвознавчої літератури, присвяченої пам'яткам архітектури цього

Єзуїтського католицького ордену, саме тому у деяких мистецтвознавчих працях цей стиль позиціюється як «єзуїтський». Таке трактування є дуже тенденційним та однобічним, а тому не відповідає справжній природі явища.

Єзуїтський колегіум у Кременці вдало розміщений на відкритій терасі посеред мальовничих гір. У будівлях колегіуму форми польського бароко поєднані з придніпрянською архітектурою, що проявляється у пластичній обробці стін, використанні рельєфу місцевості.

Вперше монахи єзуїтського ордену з'явилися у Кременці у 1702 році на запрошення місцевого старости, князя Януша-Антонія Вишневецького. Відомо, що місцева влада вирішила передати єзуїтським ченцям греко-католицький храм св. Духа, що був розташований на ринковій площі. Ці дії викликали шалений спротив місцевого населення, проте заворушення були придушені.

У першій половині XVIII ст. у Кременці жив і працював відомий архітектор-єзуїт, монах Павло Гіжицький (1692 — 1762). Його проекти реалізовані не тільки на Волині (костюл Єзуїтів із будівлею колегіуму у Кременці, костюли у Ковелі, Луцьку, Володимирі, Корці, Острозі), але й у Галичині (Живець, Самбір) і на Поділлі.

Коштом родини Вишневецьких та місцевої знаті в місті розпочато будівлю колегіуму чину єзуїтів. Перший проект створив архітектор Паоло Фонтана. Будівництво ж здійснено за вдосконалим проектом Павла Гіжицького у 1731—1743 рр. у стилі пізнього бароко у формі літери Е. Архітектурний комплекс Кременецького колегіуму складається

трохи заокруглені, що значно підкреслило виразність будівлі. Від підлоги до вищої позначки в інтер'єрі костел сягає 28 метрів. Його окрасою був величний вівтар, обабіч якого розміщувались чотири барокових фігури євангелістів, які не збереглися до наших днів.

Перед костелом знаходяться дві галереї. Перша — обмурована тесаним камінням і нараховує 32 колони різної величини, між якими розміщені залізні решітки. До костелу прилягають дво- та триповерхові навчальні й монастирські корпуси однобічного коридорного розпланування з ризалітами, причілки яких акцентовано трикутними фронтонами й невеликими бароковими вежами. Із келіями костел поєднано коридорною системою, що давало змогу дістатися до всіх частин комплексу без виходу на подвір'я.

Ухил земельної ділянки спонукав архітектора до створення штучної тераси, вдало прикрашеної парадними сходами, балюстрадами і кам'яними ліхтарями в стилі рококо. Форма балюстрад і ліхтарів не має аналогів в Україні. Фасади комплексу розділені на барокові частини — «дзеркала». Контрастне фарбування «дзеркал» і деталей фасадів надає комплексу палацової краси і вишуканості, більш притаманних світським будівлям доби пізнього бароко чи рококо. Декор і фарби колегіуму — від рококо, і лише гра з різновеликими об'ємами, містобудівне значення споруди, величний розмір костелу — від бароко. Рококо як стиль на українських землях вивчений мало. До стилю, навіть в українських енциклопедіях, по-

ками одягу та чотирма фігурками путті (від італ. Putti — малюки, повненькі немовлята, котрі часто зустрічаються на барокових об'єктах), що повторювали рух Мадонни. Поворот голови Богоматері майже ідентичний

до повороту голови св. Анни — дерев'яної скульптури, виконаної І.Пінзелем у 1761 році. Підвищена експресивність форми досягалася надзвичайно сміливою, віртуозною обробкою матеріалу. Особливо це помітно в трактуванні драперій, які ніби розвиваються у повітрі. Архітектурне вирішення постаменту також було відповідне формам бароко і гармоніювало з оточенням монастирського дворику. Сам постамент знаходився на підвищенні з трьох сходинок, був оздоблений орнаментом у стилі рококо та мав чотири кам'яні ліхтарі, аналогічні тим, які оздоблюють балюстраду.

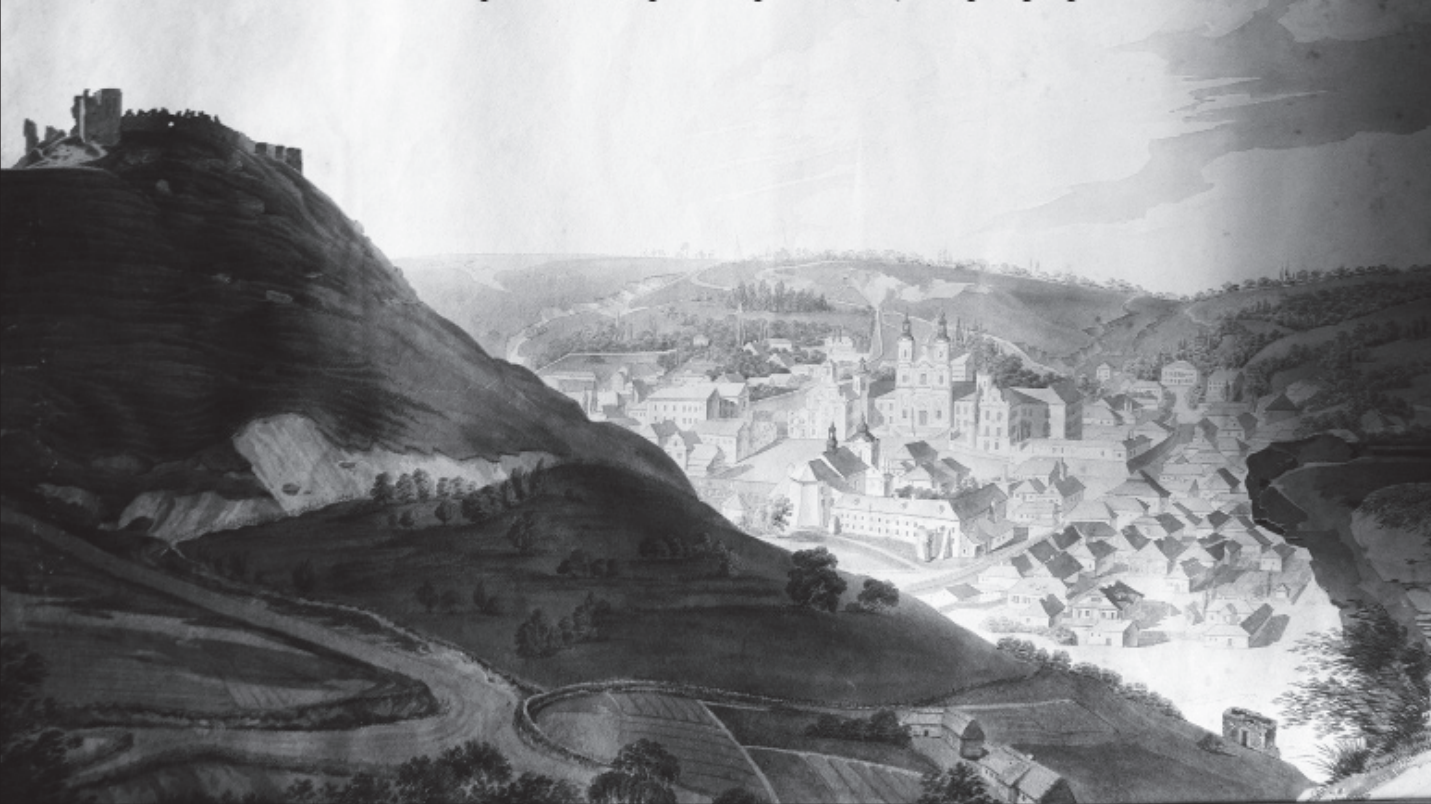
За оцінками фахівців, балюстрада з Мадонною були найціннішою, найдовершенішою частиною комплексу єзуїтського колегіуму. На початку XX століття відомості про цю скульптуру тимчасово зникають. У 30-х роках XX ст. пошуками загубленого шедеву займався Здіслав Целярський — викладач Кременецького ліцею. Він був переконаний, що ця статуя не зруйнована, є цілою і нешкодженною, хоча на території бувшого колегіуму не було знайдено навіть слідів постаменту. Саме він віднайшов прекрасну скульптуру у закритому дворіку сусіднього монастиря отців реформаторів. Стан збереження фігури та постаменту був досить трагічний. Вплив часу, часте фарбування та підбілювання фігури, а також транспортування залишили свій відбиток. До того ж місцевий матеріал, вжитий скульпторами XVIII ст. для каменярських робіт, легко вивітрювався, руйнувався.

Реконструкцію фігури займався відомий скульптор Ромуальд Зери — автор пам'ятника Ожешковій у Гродно. Його зусиллями в листопаді 1934 р. після довгої перерви перед лицейним костелом знову розквітла усмішка доброї, розуміючої мінливості долі Мадонни. На жаль, повторне встановлення скульптури теж не було довготривалим. Дивом вціліла у часи Другої світової війни, вона була знищена у мирні дні. Статуя безслідно зникла у 50-их роках XX століття. Чимало краєзнавців і в наш час сподіваються віднайти її сліди у підземеллях колегіуму. Ми ж маємо можливість насолоджуватись її образом лише завдяки фотографії.

Треба констатувати, що лише наприкінці XX ст. комплекс колегіуму визнано видатною пам'яткою архітектури України. Не дивлячись на це, в наш час балюстрада єзуїтського колегіуму, аналогів якій немає на Україні, продовжує безповоротно руйнуватися, втрачаються декоративні елементи кам'яних ліхтарів, решіток, розбитих сходин.

На підставі згаданих фактів робимо висновок, що значення ансамблю Єзуїтського колегіуму в Кременці для художньої спадщини краю є надзвичайно важким. У наш час місто очікує на відтворення свого втраченого символу — Кременецької Мадонни, розмови про яку вже не один рік точаться в кабінетах урядовців.

Одна з найдавніших акварельних картин Кременця (автор Фрідріх Зейдліц, XVIII ст.)

го періоду, засвідчує, що ця цікава доба досліджена досить поверхнево. Існує чимало барокових архітектурних об'єктів значної ваги, котрі недостатньо вивчені або ж лише згадуються у фаховій літературі. Комплекс Єзуїтського колегіуму як мистецька пам'ятка згадується у публікаціях П. Батюшкова, М. Теодоровича, Т. Стецького, Г. Логвина. Загальний опис архітектурного ансамблю знаходимо в шеститомному виданні «Історії українського мистецтва». У наш час чимало цікавої інформації про видатні споруди Кременеччини подають краєзнавчі та туристичні сайти.

Безсумнівною є необхідність вивчення мистецьких надбань нашого краю. Цим обумовлена потреба побачити художні особливості архітектурного ансамблю Єзуїтського колегіуму, розкрити і зрозуміти специфіку та стильову приналежність ансамблю колегіуму, усвідомити значення архітектурного об'єкта для мистецької спадщини регіону.

Розпочнем із того, що перший подих барокового стилю помітний на початку XVII століття в будівлях Львова та Києва. Чи не найчастіше цей стиль проявив себе у будівлях

з базилікально-хрестовокупольного костелу, двох учбових корпусів і чернечих келій, що вдало поєднані між собою та створюють цілісний ансамбль. Єзуїти присвятили костел засновнику ордену Ігнацію Лойолі та Станіславу Костці. Культові споруди посідали цільне місце в монастирських ансамблях. Їх величний, виразний силует, гармонійне поєднання з навколишньою природою були особливо помітні в забудові міста.

Єзуїтський костел у Кременці — тринавовий з трансептом, у перехресті — висока гранчаста баша, вкрита бароковим куполом із ліхтариком. Центральний підкупольний простір перекритий великим півсферичним куполом на восьмигранному барабані. Бічні нави поділено на окремі просторові осередки — капели. Східний фасад розчленований пілястрами іонійського ордену з карнизами складного профілю. Фасад увінчують великий розірваний фронтон і дві бокові восьмикутні башти-дзвіниці, які завершуються пірамідальними верхами. Справа і зліва до будівлі примикають крила корпусів колегіуму, що утворюють перед костелом парадний двір із терасою.

Вівтарна частина і крила трансепту

милково відносять усе, що не зовсім схоже на бароко. Костел є головною містобудівною домікантою Кременця та на сьогоднішній день — найвищою спорудою у місті.

У центрі подвір'я колегіуму, а згодом ліцею, на протязі двохсот років знаходилась окраса комплексу — статуя Божої Матері, виконана з тесаного каменю. Скульптура Богородиці невідомого авторства перед костелом встановлена у 1762 році. За стилістикою твір орієнтовно відносять до львівської мистецької школи, до кола всесвітньовідомого скульптора І.Пінзеля. Творчість Іоанна Георга Пінзеля — неповторне й унікальне мистецьке явище української культури доби пізнього бароко, що володіє своєрідною вишуканою експресією форм й багатством пластичного декору. Мистецький рівень творів дозволяє порівнювати його із великим Мікеланджело.

Кременецький Мадонні властивий глибокий психологізм образу, що є характерною рисою творчості Майстра. Вона була зображена у динаміці, із складеними у молитві долонями, нахиленою у бік головою та поглядом, сповненим скорботи. Динамічність образу підкреслювалась склад-